

УДК 911.3

Балабанов Г.В., Гільберг Т.Г.

ЗБАЛАНСОВАНИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК І ТУРИЗМ

Розкрито суть категорії «збалансований регіональний розвиток» стосовно умов сучасної України. Підкреслено необхідність прогресивних змін структури господарства регіонів держави. Розглянуто роль туризму як чинника регіонального розвитку.

The essence of the category “balanced regional development” concerning to modern Ukraine is expanded. The necessity of progressive changes of the economy structure of the state regions is emphasized. The role of tourism as a regional development factor is examined.

Перетворення України на демократичну державу із соціально орієнтованою ринковою економікою та навколишнім природним середовищем високої якості можливе лише за умови гармонізації відносин між центром і регіонами, активної та ефективної регіональної політики. Стаття 132 Конституції України зазначає: “Територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій” [3]. Таким чином, категорія ”збалансований соціально-економічний розвиток регіонів” визнана суспільно важливою, вона увійшла до багатьох правових актів держави, широко обговорюється в науковій літературі.

Ключовим терміном, що несе особливе змістовне навантаження, є “розвиток”. На відміну від терміна “функціонування” він характеризує поступове накопичення якісних змін в організації об’єкта, закономірну спрямованість кількісних та якісних перетворень у часі-просторі. Проте суспільний розвиток пов’язаний не тільки з прогресивними змінами. Можливі також етапи регресу або деградації, що мало місце під час трансформаційної кризи 90-х рр. ХХ ст. в Україні. Такі кризи долаються шляхом розв’язання протиріч між різними політичними силами і верствами суспільства за допомогою методів ефективного державного управління.

Невід’ємною складовою розвитку суспільства є розвиток регіонів. Для характеристики процесу регіонального розвитку доцільно використати спеціальний категоріальний апарат. Елементами останнього є поняття “рівень регіонального розвитку” (стартовий, на поточний момент, на прогностичний період), “темпи регіонального розвитку” (високі, середні, низькі), “аспекти регіонального розвитку” (соціальний, економічний, екологічний), “тип або якість регіонального розвитку” (збалансований чи гармонійний, із певними ознаками збалансованості, незбалансований) та ін. Зростає кількість прихильників трактування регіонального розвитку з позицій глобальної конкуренції [4; 11; 18]. Є вагомі підстави стверджувати, що поступово формується нова концепція збалансованого регіонального розвитку. Спробуємо окреслити основні риси цієї концепції.

Широкий суспільний резонанс мали рішення міжнародного співтовариства щодо переходу до якісно нової довгострокової стратегії розвитку людства – стратегії стійкого (збалансованого) розвитку. Реальність глобальної загрози майбутнім поколінням унаслідок руйнування природних систем була доведена ще на початку 70-х рр. ХХ ст. у публікаціях Римського клубу [19]. Подальше загострення екологічних проблем зумовило створення Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку під керівництвом прем’єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундтланд (1983). Доповідь комісії “Наше спільне майбутнє” (1987) містила принципово важливий висновок: “...Ми запозичуємо “екологічний капітал” у майбутніх поколінь, аж ніяк не маючи наміру та можливості повернути борг...

Ми поводимось так через те, що нема кому змусити нас повертати борги: майбутні покоління не голосують, вони не мають ані політичної, ані фінансової влади; вони не можуть заперечити наші рішення. Теперішнє марнотратство швидко обмежує можливості майбутніх поколінь...” [7].

Ідея стійкого (збалансованого) розвитку людства була визнана прогресивною і підтримана національними делегаціями зі 179 країн світу на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992). Результатом її роботи стала “Декларація Ріо”, що містить 27 принципів стійкого розвитку, а також “Порядок денний на ХХІ століття” [13], де викладено програму дій людства з метою уникнути руйнування природної основи життєдіяльності майбутніх поколінь у процесі економічного зростання. Проте, як відомо, від ідеї до її реалізації дуже довгий і складний шлях. Це знайшло чергове підтвердження на Йоганнес-бурзькому саміті (2002), де були підведені підсумки реалізації рішень “Ріо – 92”. З’ясувалося, що різні стартові соціально-економічні умови, ментальні переконання населення регіонів і країн світу зумовлюють необхідність розроблення специфічних регіональних і національних стратегій переходу на рейки стійкого (збалансованого) розвитку. Так, наприклад, у багатьох країнах світу немає реальних матеріально-фінансових можливостей для швидкої екологізації виробництва. Низький рівень життя громадян не дозволяє в країнах, що розвиваються, висувати на перспективу завдання обмеження споживання.

Серед перших праць в Україні, де зроблена спроба оцінити специфіку переходу держави до стратегії стійкого розвитку, були роботи Л.Г. Руденка і І.О. Горленко зі співавторами [9; 14; 15]. У спільній праці І.О. Горленко, Л.Г. Руденка, С.Н. Малюка, Н.П. Лебедь було запропоновано тлумачення розвитку території як економічно, соціально та екологічно збалансованого [15]. Пізніше ці ідеї були розвинуті у колективній монографії “Проблеми комплексного розвитку території”. Зокрема, в цій монографії зроблено акцент на принципі інтегральності, тобто дослідженні трьох сфер, які взаємодіють (економіки, демосоціальної сфери і природного середовища); необхідності дослідження внутрішньовиробничого, виробничо-демографічного, соціально-виробничого, виробничо-природного та інших видів взаємодії [12, с. 18-19]. Таким чином, уявлення про домінуючу роль виробничого аспекту регіонального розвитку остаточно залишилися в минулому.

У зазначених роботах сформульовано застереження щодо реальних можливостей реалізації ідей стійкого розвитку в нашій країні. Зокрема, ми поділяємо тезу про нелогічність використання терміна “сталий розвиток” стосовно України та її регіонів. В умовах виходу з глибокої соціально-економічної кризи державі вкрай потрібні високі темпи зростання економіки і рівня життя громадян (тобто динамічний, прискорений, а не сталий розвиток). Водночас при оцінці якості розвитку необхідно враховувати взаємовплив економічних, соціальних та екологічних векторів розвитку. Звідси випливає інший варіант терміна – “збалансований регіональний ро-

звиток”. Саме таке тлумачення є найприйнятнішим для України в умовах подолання трансформаційної кризи. У такому напрямку розвиваються дослідження М.В. Багрова [1], С.А. Лісовського [5], К.В. Мезенцева [6], Л.М. Немец [8], М.Д. Пістуна, А.Л. Мельничука [10] та ін.

Неможливо кваліфікувати розвиток держави як збалансований, якщо зростають міжрегіональні диспропорції, збільшується нерівність доходів населення різних регіонів, поглиблюються негативні тенденції технологічного відставання територій та ін. Ці явища загрожують національній безпеці (зокрема, територіальній цілісності держави). Тому важливим критерієм динамічного збалансованого розвитку держави є гармонізація міжрегіональних відносин, поступове подолання відставання певних регіонів. Кожен з регіонів держави повинен мати власну стратегію збалансованого розвитку, що передбачає врахування загальнодержавних пріоритетів і мобілізацію місцевих ресурсів і можливостей.

Наше тлумачення категорії “збалансований регіональний розвиток” стосовно умов сучасної України охоплює п’ять принципових складових (у дужках наведено найважливіші індикатори):

– *економічне зростання* (приріст валового регіонального продукту відносно попереднього періоду за умови використання порівняних цін);

– *прогресивний тип економічних трансформацій* (про якість розвитку економіки регіону свідчать, перш за все, такі структурні зрушення – зростання частки сфери послуг, у тому числі туризму; збільшення частки обробної промисловості порівняно з видобувною; випереджальні темпи розвитку високотехнологічних наукоємних промислових виробництв; підвищення продуктивності сільського господарства за рахунок впровадження інтенсивних технологій тощо);

– *позитивні зміни у розвитку соціуму* (зменшення захворюваності та смертності населення, зростання тривалості життя, освітнього рівня населення та підвищення якості навчання, зменшення безробіття, скорочення масштабів небажаної міграції, зростання рівня доходів населення, зменшення частки населення, яке живе за межею бідності та ін.);

– *покращання екологічної ситуації та дотримання вимог екологічної безпеки* (зниження ресурсо- та енергоємності виробництва; поліпшення якості питної води та забезпечення доступу до неї; зменшення забруднення повітря, ґрунтів, внутрішніх вод та інших компонентів природних комплексів; збереження біорізноманіття; розвиток мережі природно-заповідних територій; захист сільськогосподарських угідь від ерозії та ін.);

– *забезпечення гармонійного просторового розвитку* (зміцнення провідних міст регіону як полюсів зростання; покращання транспортної інфраструктури та інфраструктури зв’язку; зростання транспортної доступності міських поселень для населення периферійних районів; використання можливостей міжнародних транспортних коридорів для реалізації транзитного потенціалу території; інтенсифікація внутрішніх економічних і соціальних зв’язків; стимулювання міжрегіональної співпраці для вирішення спільних проблем та ін.).

Головним джерелом економічних ресурсів для підвищення рівня життя населення України і зниження рівня антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище є перехід до стратегії тривалого економічного зростання, звуження тіньового сектора економіки, покращання позицій держави у світовому конкурентному середовищі. Саме тому проблеми структурної трансформації господарства України та її регіонів виходять на перший план.

Суть авторської позиції: правильно обрані напрямки структурної перебудови господарства регіону є головним засобом досягнення цілей збалансованого розвитку. Категорія “трансформація структури господарства регіону” розкриває зміну в часі основних кількісних пропорцій між різними формами власності, галузями, секторами або видами економічної діяльності, формами територіальної організації господарства регіону під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників політичного, соціально-економічного, природного та демографічного характеру.

Процес подолання глибокої трансформаційної кризи в Україні надає своєрідних рис регіональному розвитку на рівні адміністративної області. Міра відкритості регіону обласного рангу значно вища, ніж держави загалом. Область залежить від рішень вищих органів державної влади, якості та обґрунтованості цих рішень. Становлення незалежної України, лібералізація цін, приватизація, розвиток ринкової інфраструктури, хаотичні зміни нормативно-правової бази, гіперінфляція на початку 90-х років ХХ ст. утворили абсолютно нову систему координат для всіх регіонів держави. Колись стабільні структурні пропорції господарства регіонів України за роки ринкових реформ швидко і стихійно змінилися. Водночас якісний менеджмент регіонального розвитку, раціональне використання місцевого потенціалу здатні максимізувати позитивні ефекти зовнішніх впливів і мінімізувати негативні ефекти таких впливів. Потрібна копітка послідовна робота щодо формування нової прогресивної структури господарства кожного регіону України.

Потужним стимулом регіонального розвитку може і повинен стати туризм. Основними індикаторами впливу туризму на регіональну економіку є такі: частка галузі у валовому регіональному продукті, валових податкових надходженнях до бюджетів усіх рівнів, чисельності зайнятих, загальному обсязі інвестицій (у тому числі прямих іноземних). Про роль туризму у досягненні соціальних цілей регіонального розвитку свідчать показники новостворених робочих місць (як на туристичних підприємствах, так і в суміжних галузях – з урахуванням ефекту мультиплікатора), зменшення рівня захворюваності і бідності населення, зростання рівня культури громадян і толерантності по відношенню до іноземців тощо. Вплив туризму на екологічну складову регіонального розвитку проявляється через оцінку частки туристсько-рекреаційних ландшафтів у загальній площі регіону, рівня фактичних навантажень на такі ландшафти у порівнянні з припустимим, ризиків інтенсифікації несприятливих природ-

них процесів у випадку порушення норм будівництва та експлуатації рекреаційних об'єктів та ін.

Новим свідченням на підтвердження потужного позитивного впливу туризму на регіональний розвиток є підготовка до проведення в Україні матчів фінальної частини чемпіонату Європи з футболу 2012 року. Найважливішими об'єктами в плані підготовки України до Євро-2012 є будівництво та реконструкція стадіонів, аеропортів, автомагістралей, готелів, об'єктів ресторанного господарства в першу чергу у Києві та Київській, Харківській, Донецькій та Львівській областях.

Концепція Державної програми розвитку аеропортів на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету міністрів України від 5 березня 2008 р. №506-р (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ №793 від 22.07.2009 про коригування галузевих, регіональних і міських програм з підготовки та проведення чемпіонату Європи 2012 року з футболу), передбачає збільшення пасажиропотоку у вітчизняних аеропортах з 9,2 млн. осіб у 2007 р. до 38,3 млн. осіб у 2015 р. і 70, 6 млн. у 2020 р. Це означає збільшення парку вітчизняних повітряних суден і прискорену розбудову наземної інфраструктури на сучасному технологічному рівні згідно вимог Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) і Міжнародної асоціації авіаційних перевізників (ІАТА).

Обов'язковою умовою збалансованого регіонального розвитку є врахування зворотних зв'язків, відслідковування позитивних і негативних ефектів взаємовпливу одних компонентів регіональної системи на інші (стимулювання темпів зростання туризму здатне призвести до виснаження природно-ресурсного потенціалу певних територій, зростання частки природоохоронних територій може збільшити техногенне навантаження та урбанізацію в ядрах існуючих систем розселення тощо). Постійний багатofакторний перехресний аналіз взаємодії між природою, населенням і господарством регіону, а також зовнішніх зв'язків регіону дозволяє приймати правильні управлінські рішення з метою гармонізації соціальних, економічних та екологічних цілей розвитку. Тільки одночасне просування вперед у досягненні всіх цих трьох складових є свідченням збалансованого розвитку регіону.

- 1.Багров Н.В. Региональная геополитика устойчивого развития. – К.: Либідь, 2002. – 254 с.
- 2.Балабанов Г.В., Гільберг Т.Г. Методичні засади стратегічного планування регіонального розвитку (суспільно-географічний аспект) // Актуальні проблеми розвитку економіко-географічної науки та освіти в Україні. – К.: НПУ ім. Драгоманова, 2003. – с.21-26.
- 3.Конституція України // www.rada.gov.ua
- 4.Куклински Э. Региональное развитие – начало поворотного этапа // Региональное развитие и сотрудничество. – 1997. – № 1. – С. 3-7.
- 5.Лісовський С.А. Економіко-географічні засади збалансованого розвитку України: Автореф. дис. ... д-ра геогр. наук: 11.00.02 / Ін-т географії НАН України. – К., 2004. – 36 с.
- 6.Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – 253 с.
- 7.Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). – М.: Прогресс, 1989. – 376 с.
- 8.Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины). – Харьков: Факт, 2003. – 383 с.
- 9.Підходи до концепції стійкого розвитку та її інтерпретації стосовно України / Волошин В.В., Горленко І.О., Кухар В.П. та ін. // Український географічний журнал. – 1995. – № 3. – С. 3-10.
- 10.Пістун М.Д.,

Мельничук А.Л. Сучасні проблеми регіонального розвитку. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2009. – 200с. 11.Портер М. Конкуренція. – М.: Вільямс, 2002. – 495 с. 12.Проблеми комплексного розвитку території / Отв. ред. И.А. Горленко, Г.В. Балабанов, С.Н. Малюк. – К.: Наук. думка, 1994. – 296 с. 13.Програма дій “Порядок денний на ХХІ століття” / Переклад з англ. – К.: Інтелсфера, 2000. – 292 с. 14.Руденко Л.Г., Горленко И.А., Олещенко В.И. Украина на пути к устойчивому развитию (геоэкологические аспекты). – К.: Ин-т географии НАН Украины, 2000. – 29 с. 15.Сбалансированное экономическое, социальное и экологическое развитие территории (экономико-географические аспекты) / И.А. Горленко, Л.Г. Руденко, С.Н. Малюк, Н.П. Лебедь. – К., 1991. – 56 с. 16.Севастьянова С.А. Региональное планирование развития туризма и гостиничного хозяйства. – М.: КНОРУС, 2010. – 256 с. 17.Євдокименко В.К. Регіональна політика розвитку туризму (Методологія формування, механізм реалізації). – Чернівці: Прут, 1995. – 120 с. 18.Cuadrado-Roura J.R., Regional Disparities and Territorial Competitiom in the EC // Cuadrado-Roura J.R., Nijkamp P., Salva P. (eds.). Moving Frontieres: Economic Restructuring, Regional Development and emergihg Networks. – Avebury, Aldershot – 19.Brookfield USA – Hong Kong – Singapory – Sydney, 1994. – P. 10-19. The Limits to growth. A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind [by] Donella H. Meadows [and others]. – New York: Universe Books, 1972. – 205 p.